

Bibó István

A politika mint szisztematikus tudomány¹

A politikának mint tudománynak mind tárgya, mind helye sok irányból vitatott volt. Abban sokban megegyeznek, hogy a politikai tudomány tárgya az állam jelensége. Maga a politika szó idézi a politikust, a napi politikát, de a tudománynak nyilvánvaló igénye, hogy a napi politikával ne cseréljék össze. Míg a napi politikában konkrét cselekvés folyik, addig a tudománynak elsődrendű követelménye, hogy a maga kérdéseit nagy távlatokra érvényes módon fogalmazzon meg.

A francia forradalom óta a tudomány a közösség napi politikai harcaiban lefolyt, s ennek az elhárítására a XIX. sz. második felétől a politikát úgy fogalmazzák, hogy a politika nem foglalkozik azzal, mi legyen a társadalomban, hanem csak a közösségi életben előtalált jelenségeket rendszerezi és harmóniába hozza. (pl. Arisztotelész azt mondta, hogyha monarchia van valahol, akkor ahhoz az *illik*, hogy a bírói tisztet a monarchia által kinevezett bírák lássák el). Arisztotelész nem foglalt végsőleg állást, hanem a tudósnak az áttekintésével előadja, hogy az egyszer elfogadott kiindulásból ilyen és ilyen következmények vonhatók le. Tehát nehéz, hogy a tudós hozzászólásában a végsőleg való állásfoglalástól tartózkodjék. Ha azonban a politika elvileg nem is akar arról beszélni, hogy mi legyen a közösségben, hanem csak a dolgokat akarja rendszerezni és ellentmondásait felderíteni, akkor a politika elnevezés nem jó. (Ti. a politika szó más összetételekben (gazdaságpolitika stb.) a dolgok helyes intézésének a tudományát jelenti.) A XIX. sz. második felében a német tudomány a „mi legyen” kérdés kikapcsolásának levonta a következményeit és az általános államtan elnevezését vezette be.

Legszélsőbb és legdepolitizáltabb formája ennek Kelsen elmélete. Szerinte a tudónak csak az érvényes jogi parancsokat kell rendszereznie.

Az új jogi tanulmányi rend is általános alkotmány- és közigazgatástanról beszél. Ez az alkotmányjognak és a közigazgatási jognak általános elveit foglalja össze. (A mi évfolyamunk azonban a politikai élő folyamatokban megnyilvánuló dolgokat, és ezeknek belső értelmét vizsgálja, s ezek között bizonyos jelenségeket kívánatosaknak vagy nem kívánatosaknak jelent ki.) A politikatudománynak a történelem folyamán mindenkor ez volt a feladata és a cselekvése.

Az értékelő és az értékeléstől tartózkodó politika ellentéte valójában egy politikai közérzés kifejezője. Az a tudományos irányzat, amely nem óhajt posztulátumokat megfogalmazni, az egy konzervatív és szkeptikus irányzat, amely vagy nem kívánja a javítást, vagy annak lehetőségéből kiábrándulhat. Az értékelő irányzat egy haladást kereső és a haladásban hívő optimista felfogás.

Ebben az elméletben tulajdonképpen a politikai tudománynak egy ősi és történeti ellentétpárja nyilvánul meg: utópizmus és realizmus. Minden politikai tudományban valamilyen mértékben benne van ez a két tényező. Az adagolás két szélső esetében arról van szó, hogy a valóságot úgy írom le, mintha fel sem tételezném, hogy ebből kifelé is lehet menni, a másik szélső esetben a leendő állapotot úgy írom le, hogy az a lehetőséggel semmiféle kapcsolatban nincs. (Tudnunk kell azonban, hogy az utópiák többnyire konkrét történelmi helyzetek szükségleteiből nőnek ki, s a legirrealisabb utópiához is hozzákanyarodhat a történelem.)

Amikor azt mondjuk, hogy a politikának értékelnie kell, ez nem jelenti az egyik véglet mellett való állásfoglalást, hanem csak azt, hogy a középútra állva kizártuk a nem értékelő végletet.

Mi a politikatudomány tárgya?

Az ide vonatkozó rendszerek túlnyomó része különösebb problémalátás nélkül adja meg a választ. A politikai tudomány tárgya az állam, az állam mibenlétének és funkcióinak ismertetése. Kétségtelenül erről van szó nagyjából. Ha azonban a politikának azt a fogalmazását nézzük, amely nemcsak állampolitikáról, hanem ipar-, gazdaságpolitikáról is tud, akkor szükségesnek látszik a politikatudomány körének az államon, mint konkrét történelmi jelenségen való túlterjesztése. (Az államnak vannak egyébként olyan aspektusai, például hadseregszervezés, amelyek a politikai tudományt nem érdeklik.)

A politika tárgya nemcsak az állam, hanem a közösségnek minden olyan közös ügye, ahol a megszokott dolog szembekerül a változás, a bukás, vagy az új fejlődés lehetőségeivel. Ennek felismerésében a politika tárgyának azt az erőfeszítést tekintjük, amelyben a közösség a maga egyensúlyát megtartja vagy megkeresi. A közösség egyensúlya nagyon labilis, mert ez végsőleg az ember és ember közötti viszonylatokból jön létre, és ezekben a különböző erőviszonyok nyilvánulnak meg, s ezek alaptermészetük szerint igen labilisak; például mialatt egy gyermek felnő, naponta változik szüleihez és a többi felnőttekhez való viszonyulása. Ugyanígy változik az egyes közösségeknek környezetükhöz való viszonyulása. Ez a szüntelen mozgás a hatalmi viszonylatok.

A társadalmi hatalmi viszonylatok folytonos változása az embert félelemmel tölti el és létrehozza azt a kívánságot, hogy inkább tartós alávetettség, mint állandó bizonytalanság legyen.

A politika tárgya az az erőfeszítés, amely a rendezés szükségleteinek úgy igyekszik eleget tenni, hogy a megmerevítést elkerülje.

A tárgynak e felismerése után a politikatudomány területét a következőkben tudjuk rendszerezni: az első nagy probléma-komplexum magának a hatalomnak és a szabadságnak valamiféle feldolgozása, és értékítéletek megalkotása.

Tárgyalni fogjuk a hatalmi formákat és az államformákat, azután az állam egyes funkcióit. Végül rá kell majd térni az egyes funkciókon keresztül az államnak mint szervezetnek a kultúrájára. (Itt kerül sor a közszolgálatnak stb. kérdéseire).

Az állammal kapcsolatos tanokat két fő részre osztjuk: az állam funkciói és az állam szervezeti formái szerint. Az állam funkcióival kapcsolatban az az első kérdés, hogy mi az állam viszonya különböző más társadalmi jelenségekben. Meddig terjed az állam?

Ezek a megállapítások két oldalról indulnak ki: az állam mindenhatóságának oldaláról kiinduló vélemény azt tételezi fel, hogy az állam mindent szabályozhat, ami egyáltalában külső szabályozás alá eshetik, s csupán politikai kérdés, hogy hol húzzuk meg a szabályozás határát. (Kelsen is ezt vallja.)

A szabadság oldaláról elinduló szemlélet az államot egy reális történelmi képződménynek érzi és kihangsúlyozza a társadalomnak azokat a jelenségeit, amelyeknél az államnak meg kell állania (angolszász). A véleményekkel, a szokás szövevényével szemben az állam tehetetlen. Az erkölcsre nézve hozható szabályozás, de ugyanakkor bizonyos erkölcsi szabályok nem ruházhatók fel jogi szankciókkal. Mindig reménytelen volt annak a törvényhozásának az esete, amely az emberek életét akarta szabályozni. (Alkoholtilalom, kártyatilalom, stb.). A divatot sem lehet szabályozni.

Ha a két nézetet összevetjük, azt látjuk, hogy egyik oldal a mindenható államot, a másik oldal az emberek szabad szférájának tiszteletét szélsőségesen veszi. Azonban ezek a kérdések végsőleg beletorkolnak az állam és a társadalom viszonyának a kérdésébe. E viszony két szélső határa van: az egyikben a társadalom egyszerűen függ az államtól, amelynek típusa a szimpla hódító (vak fegyelem, zsarnokság, stb.). Ez a fajta szervezet a szó rossz értelmében racionális, ez a szó itt annyit jelent, hogy a felső elhatározásnak nem kell irracionális ellenállással számolnia, hanem parancsszerűen írhat dolgokat elő. Egy ilyen társadalomra nézve szűk területre zsugorodnak az állam korlátaira nézve kifejtett bölcsességek.

A másik államtípus, ahol a társadalom hallatlanul erős, saját belső erővel dolgozik, és a társadalom kis csoportjai a döntőek. Az állam mindennek tetején egy felső hatalmat gyakorol, de parancsadása megtörik a különböző társadalmi csoportok ellenállásán, s így az állam nem akarhat mást, mint ami az őt alkotó társadalmi csoportokban él. Ez a társadalommal szemben tehetetlen állam egy felületes uralmi képződmény, amely a társadalom meglévő épülete fölött bizonytalan magasságban lebeg, és hatástalanul ingadozik érvényesülés és érvénytelenség között.

Az egyik típus az ottomán Törökország, amely egy rideg katonai szervezetnek volt az államképe. A parancsteljesítés mellett a belső öntevékenység teljesen hiányzott.

A másiknak a típusa a cári Oroszország volt. Ez a társadalom hagyományos szervezetét alig érintette, és ott gyakorolt csak zsarnokságot, ahol a hagyományok hiányoztak.

Míg a cári orosz szervezet össze volt épülve az egyházi szervezettel, addig a török bürokrácia teljesen világi volt.

E két – egyformán barbár – típus között és fölött helyezkedik el az európai államfejlődés, amiben nem az a legérdekesebb, hogy milyen szabadságjogokra jutott el, hanem hogy ezeknek a szabadságjogoknak mik a társadalmi fundamentumai.

Az európai államszervezet az előbbi kettő jó oldalait kombinálja. Az államszervezet eleve behatol a társadalom szövédékeibe, és a maga hatásait pontosan ki tudja fejteni, de az egész rendszer a társadalom apró egységeinek kiművelt részletmunkájára van alapítva. Az európai állam nem azért tud pontos kimutatásokat készíteni, mert keményen megfegyelmezte a társadalmat, hanem, mert olyan kis társadalmi egységeken épült fel, amelyek a maguk kis körében a pontosság, az üzemszerűségnek, a szakszerűségnek a módjait a maguk használatára is már kiépítették. A szakszervezeti, a céhbürokráciák használatára van ez az államszervezet ráépítve.

Európában a középkor folyamán az állam olyan oroszosan nem hatékony test volt, amely nem tudta akaratát keresztülvinni, de közben rengeteg kis műhelyben épült az európai társadalmi szervezésnek a munkája: szomszédságok, céhek, falvak, szakszervezetek stb. Azután ezeken belül épült ki az a szakszerű ügyintézés, amely az európai államokra a maga képét rányomta, miután a feudalizmus letört.

Európa rövid idő alatt az egész világot felfedezte, nagy gyarmatbirodalmat épített ki, a XIX. században az egész világra rákényszerítette a maga kultúrájához való alkalmazkodást, és egy világkereskedelmi hálózatot épített ki. Mindez annak köszönhető, hogy Európán belül évszázadokig finom részletszervezés folyt. A gyarmatokon a bürokratákat követték a kereskedők, az iparosok stb., és ezek ott mindjárt alkalmazták a maguk részletmunkáját.

Ami a divatot, szokást, erkölcsöt stb. illeti, azt kell mondani, hogy a hódító, uralkodó, racionális állam képes a vélemény minden megnyilvánulását szabályozni, és a szokást, erkölcsöt stb. megváltoztatni, mert a társadalom beidegződése szerint a parancsra engedelmeskedni kell. Azonban a parancsra felépített állam ugyanakkor, amikor mindenre képes, hallatlan belső ürességtől kong. Az ember közreműködése az állam munkájában csak a parancs teljesítésére szorítkozik. Ha ilyen állam válságba kerül, akkor könnyen megbukik, amint azt a steppei török birodalmak példája mutatja. Amikor egy ellen-hódító tűnik fel, akkor ő ugyanúgy támaszkodhatik az eddigi engedelmisségi beidegzettségekre.

Ezzel szemben a felületi hatalmat gyakorló állam szintén meglehetősen rideg parancsolási rendszert fejleszt ki, de ez teljesen esetleges. Egészen a Szovjet megalakulásáig az Orosz Birodalom hallatlan zsarnokokat, reformereket élt meg, azonban minden ilyen kezdeményezés egyéni, alkalmoszerű és esetleges maradt, mert nem került bele a társadalom mély szervezetébe, mint Nyugat-Európában, sem az állam racionális szervezetébe, mint a török államokban, és így hatástalanok maradtak. Az ilyen államtípusban a reform mindig hatástalan: mert nincs egy közeg, amely átvegye, és a társadalom mély szervezetében szétdolgozza.

Az igazán kidolgozott nyugat-európai társadalomban az állam a szokás, a divat, az erkölcs területén is igen erős hatásokra képes. Az iskolázáson keresztül formálni tudja a közvéleményt, de csak ezen a hatalmas, kikulturált szervezeten keresztül, s nem törvényekkel. Úgyszintén a nyugat-európai állam nemigen gondol arra, hogy az emberek szokásait (termelési technikát stb.) parancsszerűen megváltoztassa. Arra azonban gondolhat, hogy befolyásolja a társadalom szokásait. De ezt úgy teszi, hogy közben a maga jogalkotó apparátusával érzékeli a társadalom reakcióját, és a maga terveit ehhez hozzáadaptálja. Ugyanez a helyzet a divat, erkölcs stb. tekintetében is.

Tehát az állam szociológiai szempontjából csak az ilyen hatalom képes emberi szabadságot teremteni. Az emberi szabadságot nem lehet dekrétummal kimondani, hanem az akkor válik hatékonyvá, ha a társadalom kis egységeiben a szabad, ember és ember közötti kölcsönösségen alapuló kultúrának a hagyományai ki vannak épülve.

Magyarországon van egy bizonyos mértékű európai szervezethez, de ez nem hatol be egészen a parasztságig, s ez a kultúra óriási területeket hagy ki és megy át a cári hatalmába. Annyira megvan ennek a társadalomnak az alépitettsége, hogy egy törökös rideg, katonás rendszert nem tud bevenni, de annyira nem, hogy a szabadságnak egy belső együttesét ki tudná fejleszteni, mert ezt sok helyen keresztelje az önkény. Ez minden fordulónál élesen jön elő, és csak hosszabb konszolidációnál gyógyul meg. Egy olyan esemény, mint az 1945. évi átalakulás, először sok politikai és világnézeti változást jelentett. Az ember és ember közötti viszonyulásnak ezer és ezer hibáját vetette fel. Ezt csak a társadalom részletmunkájával lehet megszüntetni. A mai központi, fegyelmezett pártirányítottság a társadalom szabadabb tétele szempontjából esetleges jelenség. A társadalom akkor telik el szabadsággal, ha a kis egységeken valóságos önkormányzatnak épül ki kultúrája. Ehhez egyik politikai oldalnak sincs érdeke. Amit ma nálunk szakszerűségnek neveznek, az nem egy elmélyült, a társadalommal együtt élő igazgatás, hanem egy olyan cári igazgatás, amely fölött lebeg a társadalom szövédéke. Ez éppúgy tévút, mint ahogy a harcok baloldaliak szeretnék a társadalom szervezetét egyszerre demokratikussá tenni. Ez azonban csak úgy érhető el, hogy egyes kis gócek szabadságának és önkormányzatának a lehetőségét megadjuk. (Szövetkezetek, új közigazgatási egységek, községek stb.)

Törökország két típusból jött létre: az észak-ázsiai katonai szervezetnek és a bizánci bürokráciának a keverékéből, mely utóbbi a

társadalom mély gyökereivel nem volt kapcsolatban.

Az amerikai társadalom ezzel szemben ennek az európai társadalomnak a folytatása, de nagymértékben túl racionális, és ennek következtében kiüresedő formában [van jelen]. Az embereknek hivatásukba való beleépülése, amely az európai társadalmat jellemzi, Amerikában laza, mozgékony dolog. A kis és nagy egységeknek a szabadsága megvan, de ez bizonytalanná válik, mert nem a szabadságjog a szabadság leglényegesebb alapja, hanem az, hogy a társadalom kis egységeiben a kölcsönös biztosítottságnak, az egymás eszközül-használhatóságának a rendszere megvan. Ehhez a kis egységeknek stabilaknak kell lenniük. Tehát amikor [miközben] Amerikában az egységek mozgási szabadsága mindennél nagyobb, ugyanakkor pl. a munkásvédelem megromlik. Az egyének atomizálódnak, s a társadalomban ismét nyersebb erők lesznek úrrá. Az európai társadalomban a kis csoportoknak az önvédelme és belső szabadsága lehetetlenné teszi külső erők gyakorlását.

A szovjet két dologban jelent változást: 1. a primitív és felületi orosz hatalomnak az elmélyülését, 2. a társadalom kis egységeinek felépítési kísérletét.